

ƏSRİN ƏDƏBİYYATI ÜMUMMİLLİ LİDERİN ANALİTİK SİYASİ VƏ ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ

(Əvvəli ötən saylarımızda)

III yazı

Tarixilik sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatını qiymətləndirmənin əsas meyarı kimi

Aydın olur ki, eynən Ə. Ağaoğlu kimi, Ümummilli Lider də teatra "millət şüurunun doğmasında önəmli bir amil" kimi yanaşır. Onun "xalq şairi Səməd Vurğunun 90 illik yubileyinə həsr edilmiş gecə"dəki, "Fərhad və Şirin" (yeni quruluşda), İ. Əfəndiyevin "Hökmdar və qızı", B. Vahabzadənin "Hara gedir bu dünya?!" əsərlərinin tamaşalarına baxdıqdan sonra yaradıcı kollektivlə görüşlərindəki çıxışları bunun əyani sübutudur. Bu mənada "Hökmdar və qızı" tamaşası ilə bağlı söylədiyi mülahizələr teatrın milli ictimai şüurun formalaşmasında oynadığı rola dair mövqeyini daha əhatəli şəkildə ortaya qoymaq baxımından səciyyəvidir. Heydər Əliyev İ. Əfəndiyevin simasında, ilk növbədə, öz ölməz əsərləri ilə Azərbaycan xalqının tarixini ədəbiyyat dili ilə yazan sənət adamını görür və bunu çox yüksək qiymətləndirirdi. Son illərin ədəbiyyatşünaslığında belə bir həqiqət özünə yer alır ki, "Azərbaycan xalqının "ədəbiyyatda ehtiva olunmuş... ən səmimi, ən humanist tarixi"ni yazanlardan biri də görkəmli nasir və dramaturq İ. Əfəndiyevdir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.218). Maraqlıdır ki, ədəbiyyatşünaslığın bu qənaəti ümummilli liderin müstəqillik dövrünün ilk illərində söylədiyi mülahizələrindən güc alaraq meydana çıxmışdır. Heydər Əliyev o zaman bu istiqamətdəki qənaətini aşağıdakı kimi ifadə etmişdi: "İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı başqa cəhətlərlə yanaşı, bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, o öz əsərlərində həm Azərbaycan xalqının tarixinin çox mühüm səhifələrini ədəbiyyat, teatr vasitəsilə bu günkü nəsillərə çatdırıbdır, həm də öz əsərlərində müasir həyatımızın müsbət və mənfi cəhətlərini çox gözəl təsvir edibdir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.141).

Heydər Əliyev İ. Əfəndiyevin tariximizə müraciətlərini, birinci halda, tariximizi xalqa sevdirdiyi üçün, ikinci halda, ideoloji təsirlərin altında daim təhrif edilən tariximizi düzgün əks etdirdiyi üçün, üçüncü halda, bizi tariximizin ibrət dərslərindən nəticə çıxarmağa sövq etdiyi üçün təqdir edirdi. İ. Əfəndiyevin yaradıcılığına hərtərəfli bələdliyi və eyni zamanda "Hökmdar və qızı" əsərinin tamaşasından aldığı zəngin təəssürat və qənaətlərə söykənərək ümummilli lider məsələnin bu tərəfini belə qiymətləndirirdi: "Bu da ona görədir ki, birincisi - əsərin həsr olunduğu mövzu çox aktualdır, çox vacib bir mövzudur. Bu əsərlə İ. Əfəndiyev yeni bir xidmət edibdir, bizim tariximizin o dövrünü açıb xalqımıza göstərmişdir. Bunlar indi açılıbdır" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.141). Heydər Əliyev ədəbiyyat və teatrda xalqımızın tarixini xalqa çatdırmağın ən optimal yolunu görürdü. İ. Əfəndiyev yaradıcılığına, "Hökmdar və qızı" tamaşasına xüsusi marağı da buradan irəli gəlirdi. Uzun illər içində yaşadığımız rejimin acı gerçəklərini dəqiq bilən Ulu Öndər tariximizin "keçmişdə təhrif olunduğu"nu dilə gətirir və bun-

dan nəticə çıxarmağın vacibliyini irəli sürür, tariximizin düzgün öyrənilməsi istiqamətində əməli fəaliyyətimizi sürətləndirməyin vacibliyi fikrini önə çəkirdi. Heydər Əliyev tamamilə doğru düşünürdü ki, tariximiz haqqında həqiqətlərin, müstəqillik dövrünün tarixi araşdırmalarında özünə yer almış həqiqətlərin xalqa, millətə çatdırılmasının ən effektiv və ən sürətli yolu ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsidir. O, bu işdə kinonun, teatrın və ədəbiyyatın gücünü dəqiq təsəvvür edir və buna görə də üzünü ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinə tuturdu: "Ona görə də indi heç kəsi günahlandırmaq lazım deyil. Amma, eyni zamanda, bütün vasitələrlə, o cümlədən mədəniyyət, ədəbiyyat, teatr vasitəsi ilə indi həqiqəti xalqa bildirmək lazımdır. Həqiqətin xalqa belə çatdırılması daha təsirlidir, xalq bunu

qavraya bilir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.142).

Ulu Öndərə yaxşı məlum idi ki, "dindən sonra bir millətin əxlaqi görüşləri üzərinə təsir edəcək" ən önəmli amil "o millətin sahib olduğu ədəbiyyatla fəlsəfə əsərləridir" (Ağaoğlu Ə. Göstərilən əsəri. s.71). Buna görə də Heydər Əliyev "Hökmdar və qızı"na, eləcə də ədəbiyyatımızın bu tipli nümunələrinə ancaq tarixin "ədəbiyyat dili" ilə ifadəsi kimi baxmırdı. O "Hökmdar və qızı"na yüksək dəyər verəndə əsərin həsr olunduğu mövzunun və bu mövzuya verilən bədii həllin müasirliyindən çıxış edirdi.

Məlumdur ki, "Hökmdar və qızı" taleyüklü bir zamanın hadisələrindən - XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan xanlıqlarının taleyindən, Rusiya və İranla münasibətlərindən, Azərbaycan xanlıqlarının birləşib işğalçı qüvvələrə qarşı birlikdə çıxmaq zərurətinin ortaya çıxdığı zamandan, lakin heç cürə birləşə bilməmələrindən, buna görə də rus və İran imperiyaları tərəfindən asanlıqla udulmalarından bəhs edən tarixi bir əsərdir. İ. Əfəndiyev bu əsərində milli bütövlük uğrunda mübarizədən, xanlıqların birləşməsi ideyasının gerçəkləşə bilməməsindən danışır, onun psixoloji, ictimai-siyasi səbəblərini ortaya qoyur. Dramaturq sovet rejimindən qurtulmaq, müstəqilliyə qovuşmaq arəfəsi və günlərində yazılmış bu əsərlə bizi düşünməyə, əldə etdiyimiz müstəqilliyi qorumaq üçün tarixən yol verdiyimiz şüur nümayiş etdirməyə səsləyir. Ulu Öndər "Hökmdar və qızı"nın əsas dəyərini sənətkarın yüksək sənət dili, maraqlı süjet və fabula əsasında gerçəkləşdirdiyi müəllif mövqeyində, sənətkarın estetik idealında axtarır və axtarıqlarını çox dürüst ifadə edirdi: "Ancaq bu əsərin ikinci tərəfi də var. Bir var ki, bizim tariximizi aydınlaşdır-

rır, amma ikinci tərəfi bundan da əhəmiyyətlidir. Xalqımızda vətənpərvərlik yaradır, müstəqillik, milli azadlıq hissiyyatlarını beyinlərə həkk etdirir, xalqımızı bu istiqamətdə tərbiyələndirir və əsasən gəncləri tərbiyələndirir. Bu baxımdan əsərin aktuallığı çox böyükdür. İndi hər bir adam bilsin ki, müstəqillik nədir və öz xalqının müstəqilliyini qorumayan adamların aqibəti necə olur" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.143).

Heydər Əliyev müstəqilliyin əldə edilməsinin, "onun əbədliliyi və dönməzliyi"nin ictimai əsasını milli birlikdə görürdü. O, milli birliyin təminatçısı kimi milli ictimai şüurun formalaşmasından, milli vətəndaşlıq düşüncəsinin tərbiyə edilməsinin zərurətindən danışır və XVIII əsrin sonlarında Azərbaycan xanlarının böyük əksəriyyətinin odu öz tərəfinə çəkməsinin, bütün gücü ilə yalnız öz hakimiyyətinin qayğısına qalmasını, bu düşüncə ilə də birləşməyin gerçəkləşə bilməməsinin, bütöv bir toplum olaraq işğalçı qüvvələrə qarşı çıxma bilməməyin səbəbini milli şüurun, vətəndaşlıq düşüncəsinin formalaşmamasında görürdü. Ulu Öndər "Hökmdar və qızı"nda gerçəkləşən müəllif ideyasına aşağıdakı kimi təfsir verirdi: "Əsərin bir mənası da bundan ibarətdir ki, xalqımızı elə o vaxt, keçmiş tarixi dövrlərdə də bədbəxt edən içindəki çəkişmələr olub. Bu həqiqətdir ki, xanlar o vaxtlar bir-biri ilə çəkişməyədilər, ədavət aparmasaydılar, bəli, iddiada olmasaydılar, biri o birisinə hörmət edib hamısı birləşsəydilər, buna nail ola bilərdilər... Ancaq bunlar bir yerdə olsaydılar, yığışıb hamısı desəydilər ki, gəlin bir nəfəri seçək və ona da itaət edək, əlbəttə ki, bu faciələrdən bəlkə də xilas olmaq mümkün olardı... Ona görə də bizim xalqımızı, millətimizi birləşdirmək üçün, bu çəkişmələrə son qoymaq üçün də bu əsər çox ibrətamizdir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.143). Ulu Öndər "Hökmdar və qızı" tamaşasında hadisələrin inkişaf xəttini həyəcanla izləmişdi. Bu "həyəcan" tamaşa ilə bağlı təəssüratlarını yaradıcı heyətlə bölüşəndə də onu tərk etməmişdi. Həmin məqamda o, özü də bunu etiraf edirdi və "çox həyəcanlıyam" deyirdi.

Böyük həyat və siyasət yolu keçən Ulu Öndəri həyəcanlandıran nə idi? Tamaşa ilə bağlı təəssüratları bizi belə bir qənaətə gətirir ki, əsərdəki tarixi-siyasi gerçəklər yaşadığımız dövrün hadisələrini bir kino lenti kimi onun gözləri qarşısında canlandırır. Ulu Öndər XVIII əsrin hadisələrinə baxarkən yaxın illəri - 90-cı illərin əvvəllərini -1993-cü ilə qədərki hadisələri xatırlayırdı. Tarixdə və çağdaş zamanda baş verən hadisələrin tipoloji eyniliyi onun dərin bir sarsıntı yaşamasına və sarsıntılardan, həyəcədən doğan düşüncələrini yaradıcı kollektivlə bölüşməyə sövq edirdi. Heydər Əliyevə elə gəlirdi ki, səhnədə göstərilənlər 80-ci illərin sonları, 90-cı illərin əvvəllərinin hadisələridir, müəllif onları tarixə köçürüb, tarixin olayları kimi bizə təqdim edir. Ulu Öndər tamaşa ilə bağlı təəssüratlarının həyəcanını aşağıdakı sözlərlə ifadə edirdi: "Elə sonrakı illəri - 1990, 1991 və 1992-ci illəri, 1993-cü ilin iyun ayını xatırlayın. Dörd il bundan öncə Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi qalxdı. Nə üçün? Çünki hakimiyyət uğrunda mübarizə gedirdi. Ne-

cə ki, o vaxtlar xanlar birləşə bilmirdilər ki, kim şah olacaqdır, burada da o dedi ki, Azərbaycanda mən hakim olmalıyam, o birisi dedi ki, mən olmalıyam, bir başqası dedi ki, yox, mən olmalıyam. Hərənin əlində bir silahlı dəstə, biri Gəncədən, biri Lənkərandan, biri ordan, biri burdan qalxdı, Azərbaycanı vurdular, dağıtdılar, vətəndaş müharibəsi getdi.

İndi dörd ildir ki, addım-addım, necə deyərlər, qarış-qarış yol gedirik ki, xalqımızı həmin vəziyyətdən çıxaraq. Bax, bunlara görə də mən hesab edirəm ki, bu əsər çox aktualdır" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. II cild. s.144).

Ümummilli Liderin bu mülahizələri çox dərin ümumiləşdirici mahiyyət daşıyır. O, milli birliyin formalaşmasında, dövlətçilik uğrunda mübarizənin sağlamlıq yola düşməsində "Hökmdar və qızı"nın gücünə inam ifadə etməklə, əslində böyük ədəbiyyatın cəmiyyət və millət həyatında oynaya biləcəyi tələyüklü rolu vurğulayırdı.

* * *

Biz bəzən (bəlkə də çox vaxt) ədəbiyyatın ictimai həyata təsir imkanlarını lazımi qədər dəyərləndirmirik. Milli şüurun oyanmasında - təşəkkülündə və formalaşmasında ədəbiyyatın oynadığı rolu təsəvvür etmək bəzən bizə çətin olur. Ədəbi-mədəni fikir tariximizdə "Molla Nəsrəddin" in və "Füyuzat" ın, molla nəsrəddinçilərin və füyuzatçıların müstəsna mövqeyini birmənalı qəbul edirik, lakin elə bil ki, qəbul etdiyimizin mahiyyətinin dərinliyinə varmırıq. Çünki biz "Molla Nəsrəddin" in və "Füyuzat" ın, eləcə də bu tipli global ədəbi-mədəni hadisələrin yaratdığı ənənələri davam etdirməyə maraqlı olmuruq. Bizim zamanımızda ədəbiyyat daha çox estetik zövq hadisəsi kimi maraqlı doğurur, onun cəmiyyəti təşkil edəcək, formalaşdıracaq və irəli aparacaq gücünə diqqət etmirik, ya da sadəcə olaraq onun belə bir gücünə inanmırıq. Ona görə də ədəbiyyatın bu gücünü işlək vəziyyətdə saxlayacaq, onu aktiv şəkildə cəmiyyətə ötürəcək müxəzirlər haqqında düşünmürük.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli ictimai şüurun formalaşmasında ədəbiyyatın rolu haqqında, onun cəmiyyəti təşkil edəcək, formalaşdıracaq və irəli aparacaq gücü haqqında dərin mülahizələri bütöv, kamillik bir ədəbiyyat strategiyası və hazırda da dövlətçiliyimizin siyasi xəttinin tərkib hissəsi kimi bizi ciddi şəkildə düşündürməli, əməli fəaliyyətimizin kredisinə çevrilməlidir.

Təyyar SALAMOĞLU,
ADPU-nun professoru